مقایسه اجمالی طرح آیت‌الله صدر
با قانون اسلامی عملیات بانکی
حضرت آیت‌الله جناب آقای محمدعلی تسخیری

ریاست محترم سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

بسم‌الله الرحمن الرحیم

مقدمه:

اسلام با هرگونه ربا مبارزه کرده و قرآن کریم ارتکاب آن را مستوجب مجازاتی سخت دانسته و آن را ستیزه‌ای با تمام ارزشهای اسلامی شمرده است. از این رو، مسلمانان ـ در دورانهای اخیر ـ پس از آنکه سلطهٔ اسلام را در تمام شئون زندگی از دست دادند و در وضعی دوگانه میان قوانین غرب و تعالیم اسلام در ترکیبی عجیب و ناسازگار زیستند، دستخوش تناقضی تلخ گشتند.

ایشان از سویی به اسلام و قرآن ایمان دارند و شعایر دینی را برپا می‌دارند و در بسیاری از امور مدنی خود طبق احکام اسلام عمل می‌کنند، ولی از دیگر سو در زمینه‌های سیاسی، حقوقی، آموزشی و اقتصادی به روشهای منفور و غیراسلامی رفتار می‌کنند. از جملهٔ این روشها کاربرد ربا در نظام بانکی است تا بدانجا که زندگی اقتصادی ایشان رنگی یافته که از دیدگاه اسلامی مردود است. و کار بدانجا کشیده است که پاره‌ای از اندیشمندان مسلمان پنداشته‌اند که نظام بانکی ربوی ضرورت ناگزیری است؛ و این امر ایشان را برآن داشته است که در امور مسلّم اسلامی تجدیدنظر کرده و نصوص را تحریف کنند، یا به سویی سوق دهند تا بتوانند بین احکام اسلام و این نظام هماهنگی را بوجود آورند.

ولی این تلاشها سودی نبخشید و اندیشهٔ آگاه اسلامی آن را رد کرد. از این رو، اندیشمندان اسلامی، همزمان با توجه به نقشهای مثبتی که نظام بانکی در زندگی اجتماعی و اقتصادی داشته، به ارائهٔ طرحهایی بر مبنای التزام به احکام اسلام پرداختند.

طرح زنده یاد، شهید بزرگوار آیت‌الله صدر، طرحی پیشاهنگ در این زمینه بود که آن را در پاسخ به تقاضای دولت کویت در اوایل دهۀ ۱۹۶۰ میلادی نگاشت.

طرح ایشان براستی دقیقترین و آگاهانه‌ترین طرح برای حل مشکلات بود، چنانکه بررسیهای علمی او آغازگر بحث علمی ـ فقهی دلپذیری در زمینه‌هایی بود که فقها پیشتر چندان در آن باب به بحث نپرداخته بودند ـ خواه به سبب ناامیدی از تجدید حیات کامل اسلام، خواه به دلیل آنکه بالفعل موجبی برای بحث دربارۀ آن نمی‌دیدند.

حال اگر دیگر اندیشمندان در این زمینه تألیفی کرده‌اند همه از برکت کار او بوده و هیچیک نوآوری ایشان را نداشته‌اند.

به‌هرحال هنگامی سید شهید طرحی به منظور برپایی جامعۀ اسلامی و نشر آگاهی اجتماعی ـ اسلامی ارائه داد که بسیاری کسان حتی خواب آن را نمی‌دیدند و این اندیشه تنها مورد تأیید و تصدیق افراد معدودی قرار گرفت که به فردای اسلام اخلاص و ایمان داشتند.

خداوند متعال اراده فرمود که آرمان بزرگ این شهید سعید به دست رهبر و زعیم امّت اسلامی حضرت امام خمینی (رحمه‌ا...) که ملت مسلمان خود را علیه جبارترین طاغوتها رهبری کردند ـ تحقق یابد ایشان حکومت اسلامی را بر پهنۀ ایران برپا کردند و (بدین ترتیب) آگاهی اسلامی در سراسر نقاط جهان اسلام انتشار یافت، و تمامی ملتهای اسلامی را به امید فردای نمونۀ اسلامی شور و شوقی فراگرفت، فردایی که قرآن درتمام شئون زندگی حاکم باشد، درخواست از اندیشمندان و دانشمندان برای ارائۀ طرحهایی در زمینۀ مجموع مسائل زندگی اسلامی، و نیز راه حلهایی که اسلام برای مشکلات بزرگ ـ از جمله مشکلات اقتصادی ـ ارائه می‌کند افزون شد. همچنانکه روند سازندگی اسلامی مستلزم یک چنین طرحی بود و مشکل بانکها و تبدیل آن به بانکهای اسلامی در صدر فهرست این مشکلات قرار داشت، امری که موجب شد مسئولین جمهوری اسلامی ایران دامن همت بر کمر زنند و کمیسیونهای علمی تخصصی تشکیل دهند که حاصل کارشان پس از تصویب مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۸ شهریور ۱۳۶۲ و تأیید شورای نگهبان (۱۳۶۲/۶/۱۰) به وضع قانون بانکداری اسلامی انجامید، و به صورت قانونی رسمی درآمد و برای آگاهی از مفاد آن و سرانجام اجرای آن در تمام بانکهای اسلامی گامهای بلندی برداشته شد.

از این پس طرح شهید صدر با واژۀ «طرح» و از قانون عملیات بانکی بدون ربا، با واژۀ «قانون» تعبیر خواهیم کرد.

مقایسۀ طرح با قانون

قبل از هر چیز می‌بینیم که طرح، روح قانون را تشکیل می‌دهد و بدون تردید در حکم پدر آن است، ولی دو تفاوت بنیادین در میان است؛ که اساس تمام تفاوتهای جزئی را به شرح زیر

دربردارد:

نخست: طرح، به منظور ایجاد بانک بدون ربا در فضایی غیراسلامی پیشنهاد شده است، یعنی فضایی که اسلام بر آن حاکمیت نداشته و بانکهای بزرگ ربوی در صحنهٔ آن فعالیت می‌کنند. بنابراین، هدف این بود که این قبیل بانکهای اسلامی همان خدمات مثبتی را که دیگر بانکها ارائه می‌دادند، بدون توسل به ربا و با توسل به عقد مضاربه که از عقود مهم اسلامی است، انجام دهند. و حال آنکه قانون اسلامی برای جامعه‌ای است که اسلام در همهٔ زمینه‌ها بر آن حکومت دارند، و در نتیجه زمینهٔ رقابتی برای مؤسساتی که آن را به مورد اجرا در می‌آورند از ناحیهٔ مؤسسات غیراسلامی در داخل جامعه وجود ندارد، و این خود تفاوتی بنیادین و مهم است.

دوم: قانون از سویی از طرف مجمع بزرگی از دانشمندان و متخصصان بزرگ اقتصادی وضع شد که در جریان امور بانکی قرار داشتند و از مشکلات آن با خبر بودند، به اضافه آنها می‌خواستند این قانون، جریان کلی امور مالی کشور را تنظیم کند و در واقع در حکم قانونی برای بانک مرکزی مستولی بر همهٔ عملیات بانکی دیگر باشد، و بنابراین چنان لازم آمد که با دیگر طرحهای قانونی تنظیم شده هماهنگی داشته باشد.

به اعتقاد ما این دو مورد، اساس تفاوت در جزئیات میان طرح و قانون است، و اینک به بیان پیامدهای این دو تفاوت می‌پردازیم:

در طرح پیشنهادی مرحوم آیت‌الله صدر تأکید شده است که بانکها باید دارای ویژگیهای زیر باشند:

۱ ـ مخالف احکام شرع نباشند.

۲ ـ توانایی انجام فعالیتهای اقتصادی و کسب سودهای لازم برای ادامه کار داشته باشند.

۳ ـ توانایی ایفای نقش تجاری خود در سایر بانکها را داشته باشند.

این ویژگیها مستلزم داشتن عناصر زیر است:

الف ـ روند فعالیت بانکها باید به نحوی باشد که نقش «کار انسانی» به عنوان منبع درآمد و کم کردن درآمد سرمایه را به منصه ظهور دربیاورد. از این رو این قبیل بانکها ربا را اکیداً مردود شمرده است، لذا از یک سو بر وصول کارمزد تکیه دارد، و از سوی دیگر خود بانک در حیات اقتصادی جامعه فعالیتهای مستقیم بیشتری را خواهد داشت.

ب ـ بانک اسلامی صرفاً نقش واسطه را میان سپرده‌گذاران و استفاده کنندگان ایفاء می‌کند.

ج ـ به منظور اشاعهٔ روحیهٔ اسلامی، آماده است که از بهره خود چشم‌پوشی کند.

د ـ در آن جوّ رباخواری خفقان‌آور در جستجوی یک راه حل اقتصادی برای دستیابی به درآمد باشد.

قانون اسلامی هم بیشتر این امور را بدون آنکه چندان به سودها نظر داشته باشد موردتوجه

قرار داده است. (طبیعی است که رقیبی هم وجود ندارد) البته با تأکید بیشتری بر مسئلهٔ برنامه‌ریزی جهت هدفهای بزرگ اقتصادی حکومت اسلامی و نیز مسئله لزوم استقرار نظام پولی و اعتباری، همچنان مسئلهٔ وجودبخش مالکیت تعاونی، در قانون اسلاسی اسلامی ملحوظ داشته و با آن هماهنگی شده است. البته از جمله مسائلی که موردتأکید قانون قرار گرفته، مبارزهٔ با قاچاق ارز و نظایر آن است.

نظام بانک بدون ربا

مرحوم شهید صدر بحث را در این زمینه به دو بخش تقسیم کرده است:

نخست: نحوهٔ تأسیس بانک بدون ربا

دوم: نحوهٔ انجام مسئولیتهای بانکداری

و بدین ترتیب روش وی با روش متداول مغایر است چرا که د رروش متداول ابتدا دربارهٔ منابع و سپس دربارهٔ نحوه استفاده از ذخائر بحث می‌شود. در حالی‌که بانک اسلامی منبع و کار را جزء مضاربه می‌داند.

شهید صدر در بحث پیرامون بخش نخست یعنی چگونگی تأسیس بانک بدون ربا بدین ترتیب گام برداشته است:

گام ۱: بانک را بیشتر واسطه‌ای بین سپرده‌گذاران و استفاده کنندگان، در عقد مضاربه دانسته است. (این گرایش را هم در قانون می‌بینیم).

گام ۲: سپرده‌ها را به سپرده‌های ثابت، جاری و پس‌انداز تقسیم کرده است. (نظیر آنچه در قانون آمده است).

گام ۳: شرایط سپرده‌گذار را به نحوی که خلاصه می‌کنیم تشریح کرده است:

شرعاً تعهد کند که سپرده را برای مدت معینی در اختیار بانک بگذارد.

شرایط تفصیلی بانک را بپذیرد.

نسبت به گشایش حساب جاری اقدام کند، که این شرط قابل بررسی است. وشاید الزامی نباشد.

گام ۴: سپس شرایط استفاده کننده را به شرح زیر ذکر کرده است.

امانت

شایستگی

روشنی طرح مورداستفاده

اولویت اشخاص خوش سابقه با بانک

پذیرفتن شرایط بانک از جمله قسطهای سود، و گشایش حساب جاری برای سپردن

حسابهای طرح موردنظر و ضبط ریز حساب، و تشکیل پروندهٔ ویژه‌ای برای تمام عملیات مضاربه، (که اکثر این شرایط طبیعی است و قانون آنها را ملحوظ نموده است).

گام ۵: آنگاه پس از تجزیه و تحلیل انگیزه‌های سپرده‌گذاران به شرح حقوق سپرده‌گذار پرداخته و موارد زیر را به عنوان هدف از سپرده‌گذاری استنتاج کرده است:

تضمین سپرده

درآمد حاصله

حق برداشت در پایان مدت

سپس اظهارنظر کرده است که بانک بدون ربا می‌تواند به عنوان شخص ثالث سپرده را تضمین کند، این تضمین به گفته ایشان به مثابهٔ تضمین قرض و یا تضمین کارگر محسوب نمی‌شود. (بعداً به این مطلب مهم اشاره خواهیم نمود.

همچنان که می‌توان درآمد را از درصد حاصل از سود به دست آورد که می‌بایست بیش از نرخ بهره باشد که در بازار مطرح است تا مسئلهٔ کسری ناشی از عدم سوددهی طرح جبران شود.

اما حق برداشت سپرده، امری است ممکن منتها با تعیین مدت مشخصی که طی آن برداشتی صورت نگیرد، و با انقضای آن برداشت آزاد است. به همین لحاظ بانک نیز می‌تواند گردش پول را با توجه به موارد زیر تضمین کند:

الف: لزومی ندارد که سررسیدها همزمان باشد.

ب: لزومی ندارد که همه اقدام به برداشت (سپرده) کنند[1]

ج: استفاده از حسابهای جاری که با این ترتیب سودها از آن بانک می‌شود. (چرا که موجودی حسابهای جاری ملک بانک است. طبق تخریج فقهی امام رحمةالله علیه هم هست)

گام ۶: شهید صدر در اینجا به حقوق بانک می‌پردازد، این حقوق در جعاله نمودار است و بر دو گونه است:

نخست: کارمزد ثابت به خاطر واسطه بوده، که این کارمزد از دو طریق تعیین می‌شود:

- تعیین تفاوت بهره‌ای که بانک ربوی می‌پردازد با بهره‌ای که دریافت می‌کند.
- کسر اضافه سود دریافتی سپرده‌گذاری از بانکهای اسلامی نسبت به نرخ بهره.

دوم: کارمزد غیر ثابت به میزان سهم سود کارگر که برحسب تفاوت نرخ بازار بین کارمزد سرمایه تضمین شده برابر بهره ربوی پرداخته شده توسط بانک و کارمزد سرمایه بدون تضمین در مضاربه تعیین می‌شود که طبعاً بیشتر است).

---

۱ ـ البته در بعضی از حالتهای استثنائی این امر واقع می‌شود نظیر وضعیتی که برای بانک (التقوی) که تابع اخوان‌المسلمین می‌باشد حاصل شد چراکه با یک برنامه تلویزیونی صهیونیستی در غرب توانستند عده زیادی از سپرده‌گذاران را وادار به برداشت سپرده‌ها نمودند.

گام ۷: در اینجا شهید صدر تأکید می‌کند که بانک می‌تواند با سرمایهٔ خود و پولهای در گردش، در عملیات مضاربه وارد شود. (نظیر قانون که به بانک این اجازه را می‌دهد).
گام ۸: در این بخش پیرامون حقوق سرمایه‌گذار، که حق سود بردن دارد، پس از تفکیک سهم بانک و سپره‌گذار، بحث می‌کند.
گام ۹: در این بخش پیرامون چگونگی شناخت سودها به بحث می‌پردازد.
گام ۱۰: در این بخش پیرامون روشهای تشویق و ترغیب سپرده‌گذاران پرداخته و پیشنهاد می‌کند که جعاله‌ای بر توکیل قرار دهند، و رقم سود با افزایش مبلغ اضافه می‌شود، ولی وی بعداً آن را مکروه می‌داند. (روش تشویقی موردتأیید قانون است).
گام ۱۱: در این بخش پیرامون حسابهای جاری بحث می‌کند (بدین ترتیب) که بانک پول افراد را به صورت وام دریافت کرده اما به لحاظ موقعیت (خاص) خود به دیگران وام نمی‌دهد مگر اینکه خود نتواند وارد مضاربه شود. البته بانک برای وام گیرنده شرایطی متناسب با وام از جمله شرط تضمین را قائل می‌شود.
گام ۱۲: در این بخش پیرامون مسئلهٔ لغو ربا بحث می‌کند، با این توضیح که سرمایه‌داران برآنند که ربا از سه بخش تشکیل می‌شود:

مبلغی که جای دیون سوخته را می‌گیرد.
هزینه‌های بانک
سود سرمایه

درباب بخش اول، بانک می‌تواند تأکید بیشتری بر بیمه کردن عین سرمایه، و کاهش بیمه‌های خصوصی داشته باشد. همچنین می‌توان از طرح بیمهٔ وامها استفاده کرد که این عمل را مستقیماً بانک انجام داده، به طوری که یا از مشتری می‌خواهد که شخصاً حق بیمه را بپردازد و یا اینکه به بانک وکالت دهد که از جانب او حق مذکور پرداخت شود. البته مشکلاتی بر سر راه تعیین حق بیمه وجود دارد زیرا در مورد مجموع وامها اجراء می‌شود.

در باب بخش دوم: بانک می‌تواند هزینه‌های مربوط را (به عنوان کارمزد) بر اساس امر به نوشتن و ثبت دیون در دفاتر مطالبه کند. (این امر هم در قانون به‌طور بیش از مطلوب دیده می‌شود).

اما بخش سوم: کلاً ملغی می‌شود، ولی (بانک) می‌تواند این شرط را برای وام گیرنده قائل شود که، وام پنجساله‌ای در اختیار او بگذارد (البته صحیح بودن این امر نزد ما محقق نشده است)[1]. همچنین بانک می‌تواند وام گیرنده را تشویق به پرداخت مبلغی به بانک به عنوان هدیه یا

---

۱ ـ قاعده (کل قرض جر نفعاً) گو اینکه به شکل یک حدیث برای ما ثابت نیست ولی موردقبول همه فقهاء است البته در روایات ما تغییراتی از قبیل (واماالرباالحرام فهو الرجل یقرض قرضاً و یشترط ان یرد اکثر مما اخذ) (وسائل الشیعه کتاب

«حبوه» بنماید و او را برای دریافت وام بعدی در اولویت قرار دهد. از مشتریان درجه اول حساب کند.

و بالاخره (شهید صدر) نکات کلی زیر را پیشنهاد می‌کند:

۱ ـ پیشنهاد می‌کند که بانک بدون ربا باید سرمایهٔ بیشتری داشته باشد زیرا مسئولیتش سنگین‌تر از سایر بانکهاست، ولی در عین حال می‌بایست توجه داشته باشد که میزان سود سرمایه‌ای که برای عملیات بانکی اختصاص می‌دهد از سود سرمایه‌ای که مستقیماً وارد بازار می‌شود بیشتر باشد.

۲ ـ بر این عقیده است که چنین بانکی می‌تواند در جهت دادن به اقتصاد سهیم باشد. زیرا او در جوّ طرحهای سرمایه گذاران قرار دارد و برای موفقیت آن طرحها اهمیت قائل شده و علاقه‌مند به سوددهی آنهاست.

۳ ـ تشکیلات داخلی بانکهای بدون ربا و بانکهای ربوی می‌توانند تشابهی داشته باشند. با این تفاوت که در بانک بدون ربا حتماً باید دایره مضاربات تأسیس شود، و کارمندان متدین آن در ایفای وظایف و رسالت خود مخلص باشند.

اینها خلاصهٔ مطالبی است که مرحوم شهید صدر در فصل اول آورده است. اینک اگر ما این مطالب را با مواد قانون معمول در جمهوری اسلامی مقایسه کنیم تفاوت اساسی که در آغاز بحث بدان اشاره کردیم روشن می‌شود. وبا صرفنظر از جزئیات غیربنیادین[1]، می‌بینیم که قانون دامنهٔ به کار انداختن اموال را توسعه می‌دهد و آن را به مضاربه محدود نمی‌کند، بلکه شامل مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، فروش اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، معاملات بیع سلف و جعاله قرار می‌دهد و هر یک از این امور احکام خاصی را دارد که در فصل سوم قانون به آن اشاره شده است.

البته طبیعی است طرح با قانون در موارد بسیاری تلاقی دارد از قبیل:

الف: قبول تضمین سپرده از طرف بانک، طبق مادهٔ چهارم، چرا که اگر مماس مضاربه را تضمین کردیم نمی‌تواند در سود شریک باشد (من ضمّن تاجراً فلیس له الا رأس ماله و لیس له من الربح شیء) و ظاهر روایت تنافی بین شرکت در سود و تضمین سرمایه ولی این امر با تضمین شخصی ثالث مانعی ندارد. البته یکی از نکات موارد اشتراک مسئله اخذ مبالغی در قبال ضمانتنامه‌های بانکی است که این مشکل نزد برادران اهل سنت حل نشده است ولی

التجاره باب ۱۸ از ابواب ربا).

۱ ـ از قبیل: نپذیرفتن مسأله ملزم نمودن وام گیرنده به پرداخت وام پنجساله مثلاً، و همچنین موضوع اولویت تشویقی برای افرادی که مبلغی را به عنوان حبوه ـ به بانک می‌دهند ولی راههای تشویقی دیگر در ماده ششم اجازه داده است (البته بعداً در آئین‌نامه مصوب وزیران مسأله تشویق اولویت تسهیلاتی مطرح شد.)

مرحوم آیت‌الله صدر حل کردند بر اساس اینکه تضمین بانک ارزش تعهدها را بالا می‌برد و لذا یک عمل محترمی به حساب می‌آید و در قبال آن می‌توان مطالبه اجر نمود.

ب: اقدام به دریافت کارمزد که در بند ۴ مادهٔ ۲۰ آمده است، و مادهٔ ۲۳ آن را از مالکیت مختص بانک می‌داند، و میان سرمایه‌گذاران تقسیم نمی‌شود. البته نمی‌بایست بیش از هزینه کار یا به تعبیر آقای صدر (اجرةالمثل) انجام شده باشد، والاّ شبهه ربا می‌آید، و لذا در کارمزدهای فعلی اشکال قوی است و مبلغ ۴٪ مصوب شورای پول طبق محاسبات عرفی زیاد است.

ج: قانون در زمینهٔ تشویق، طرح اعطای جایزه‌های نامعلوم و طرح استفاده از تخفیف یا معافیت از کارمزد یا حق وکالت و نیز طرح اولویت در استفاده از تسهیلات بانکی و غیره را مطرح می‌کند که تفصیل آن در مادهٔ ششم آمده است.

ولی ملاحظه کردیم که مرحوم آیت‌الله صدر تشویقهای دیگری را مطرح می‌نماید.

اما در بخش دوم بحث مرحوم شهید آیت‌الله صدر مسئولیتهای اساسی بانکها را بیان داشته و آنها را در خدمات بانکی و وامها، وتسهیلات بانکی، و تجارت اسکناس و گواهی فعالیتهای اقتصادی خلاصه می‌کند.

۱: خدمات بانکی، در این زمینه بر موضوع پذیرش سپرده‌های بانکی تأکید می‌نماید.

این سپرده‌ها را اگر جاری باشند به عنوان قرض، و اگر ثابت به عنوان سپردهٔ شرعی تلقی می‌کند. البته در سپرده‌های ثابت حق توکیل بانک جهت انجام مضاربه درنظر گرفته می‌شود.

و به همین روال بحث حساب جاری و تحولات آن را نزد فقهای غربی و فقه اسلامی موردبررسی قرار می‌دهد، و بینش فقهی خاصی را به حساب جاری به عنوان قرض و دریافت قرض، می‌دهد و پس از بحثهایی مفصل سپرده‌های پس‌انداز را بررسی می‌کند، و پس از آن به بحث فقهی خدمات بانکی از قبیل حواله‌ها، سفته‌ها، نگاهداری اسکناس، و احکام پول، می‌پردازد.

البته بحثها جالب است و می‌بایست هر پژوهشگر به آنها بپردازد خصوصاً نسبت به تخریج فقهی سپرده‌های حساب جاری به عنوان قرض و اینکه قابل تخریج به عنوان ودیعه (سپرده) نیست این رای هم موردتأکید مرحوم امام خمینی (رحمه‌الله) می‌باشد.

۲: قرضها و تسهیلات بانکی (بدون پشتوانه) و در اینجا مسائل سفته‌ها را مطرح می‌کند.

۳: معاملات اوراق بهادار را به‌طور مفصل موردبحث قرار می‌دهد اما قانون، دربارهٔ بعضی از این تسهیلات در فصل دوم صحبت می‌کند و تفصیلات را به قوانین فرعی واگذار می‌نماید که بعداً آئین‌نامه‌های هیئت وزیران موضوع را تفصیل داده است.

پایان بحث

در پایان این بررسی کوتاه باید بگوییم که اگر از طرح انتظار نمی‌رفت که در تسهیل امر قرض‌الحسنه و اشاعهٔ این سنت در جامعه گام بردارد ـ چون در شرایطی مطرح شد که با بانک

بدون ربا رقابت سختی می‌شد، و این بانک می‌خواست بدون گرفتار شدن به ربا روی پای خود بایستد، و سپرده‌ها را به خود جذب کند، و به همه گونه خدمات بپردازد ـ که این هم همراه با تحمل مسئولیت نظارت بر گسترش دامنهٔ قرض‌الحسنه امر دشواری است ـ وظیفه قانون است که زمینهٔ مناسب‌تر و گسترده‌تری در امر قرض‌الحسنه فراهم کند و آن را رکنی اساسی در معاملات خود، به‌ویژه در جنبه‌های حیاتی و خدماتی، به‌شمار آورد و از محیط کلی جامعه اسلامی و قدرت مالی آن و نیز حس خیرخواهی اسلامی مردم مدد بگیرد. در اینجا باید اذعان کرد که بانکها تاحدی در این زمینه گامهایی برداشته‌اند، ولی با آنچه مطلوب است تناسب ندارد. از این رو می‌بینیم رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اظهار می‌دارد با وجود محاسن قانون در تنظیم امور مالی کشور ـ که گام مبارکی است ـ این قانون باز هم جنبهٔ آزمایشی دارد و نه نهایی.

همچنین در زمینهٔ کارمزد، که به تناسب وام دریافت می‌شود، پرسشهای زیادی مطرح است زیرا در بسیاری موارد عُرفاً شبههٔ ربا بر آن متصور است و به همین جهت تجدیدنظر کلی در سقف آن و بسنده کردن به کارمزد در حد متعارف ضرورت دارد.

در خاتمه پیشنهاد اکید من این است که مرکز مطالعات اقتصاد اسلامی با امکانات خوب از حیث اطلاعات و نیازهای تحقیقاتی می‌بایست به وجود آید، تا محققین و متخصصین بتوانند به ابعاد گوناگون اقتصاد اسلامی و براساس شاخصهای تبیین شده در متون برسند، این شاخصها را مرحوم آیتا... صدر به نام «مؤشرات» ذکر نموده و بر آنها تأکید کرده است. از قبیل (لکی لایکون دولة بین الاغنیاء منکم) (تعطیه من الزکاة حتی تغنیه)

و فرمایش حضرت امیر(ع) درباره تجار (فانهم مواد المنافع)

به امید تحقق این آرزوی مهم